

ՆՕԹԲԵՆԻՇԲ

Ի զուր նեղուծիւնը յանձն առեր էր ետան մինչև Գահիրէ փոխադրելու իր հրետանին, հասկցած ըլլալով որ իր ռուսները պիտի չզօրին կրտսրել Բարիդէն մինչև Պաղեստին հեռաւորութիւնը, Մօտաւորութիւնն ալ չկրցաւ բանի մը ծառայել, զի «Յուսարեք»-ի մէջ տողած իր քննադատութիւնը — ամբողջովին խնդանք կամաւոր և ակամայ սխալումներու — կը նմանէր թաց վառօրի և մզլտած ռազմանիւթերէ բաղկացած լիցքի մը, որ, սխալ նշանաւորութեան մը նստեւանքով հա, ճակատադրուած էր վրիպելու կէտազրուած թրքախէն, օգին մէջ լսեցնելով ամպազորդ հայերէնի մը ուղիմպական որոտը միայն — Բսնէք նախ թէ ան բոլորովին անիմաստ խեղափոխութիւն մը ենթարկած էր «Ալլադարեւա-կանութիւն» բառը, իր յօդուածին իբր վերադարձ գործածելով ղայն գրուածքի մը ղէմ, որ՝ հեռու «անգրաբեւեռական» ըլլալէ՝ բողբջախառն նկատուածութիւն մըն էր միայն գործածած անգրաբեւեռականութեանց մասին, կրնայ ըսուի, և իրաւամբ, թէ իբրեկ գրագիտական ձև, բառը հող գործածուած էր «մոլեռանդութիւն» ընդհանուր իմաստով, բայց առով ալ չարարանքս անոր վրէժ կրթարդութիւնը, նախ որովհետև ընթերցողը մոլորեցնելու սովորական թաքնամասութիւնը կայ իր մէջ, և յետոյ անիւրեմ է այդ իմաստով գործածութիւնը անոր այդ առթիւ, քանի որ «մոլեռանդութեան» ոչ մէկ նշմար կար Սիւնի նկատուածութեանց մէջ։ — Շարունակեց սակայն, խեղճիկութեան միտքին խեղափոխութեան կ'անցին Ստան, կարծել տալով թէ Սիւն վրդովուած է տեսնելով որ հանգ. Արփարեան և Նորընտիր Աղաջանեան պատրիարքներու առթիւ հայ թերթերը երկար և զրուստալից յօդուածներ գրած և հրաւրեցաւ իր, գիտաւոր և անհեղափոխ յերկրորդը պարագայէն, Սիւն ոչ միայն չէ մտաբերուած այդպիսի չկամութիւն, այլ ընդհակառակն գնահատած է հայ թերթերու ապր վերաբերուածը, ղայն մատնանելով իբրեկ ճաշմարտութիւն և «ազգային եղբայրացեցութեան հրապարակային արտայայտութիւն» միայն, մեր թերթերուն և ազգին մայր զանգուածին ողջմտութեան պատիւ բերող այս ընթացքին խնդարած էր հայ կաթողիկոսներուն վերաբերմունքը զանազան առիթներով, Սիւնի տրտունջին շարժառիթն էր ուրեմն ոչ թէ հայ թերթերուն կողմէ հայ կաթ, հողեր պոտերուն հանգէպ համարեանքը, այլ առնչել կողմէ մերոց հանգէպ անտարբերութիւնը, և այս՝ եղբայրական պարագայից մէջ, Յայտնի է թէ Յոսան այս մասին կատարելապէս անմալիս է մեկի, ապա թէ ոչ Մոսն. Գօնէթթիի և Գէրուքի լատին կլերին մասին մեր շարժառիթը միայն յոթութեանց հանգէպ պիտի ուզէր ջատագովական ընել իր պաշտպանեալներուն, չետեւա-

բար, իր ըրածը կամ խեղափոխութիւնն ոճագիտութիւն (stylisme) է, ինչպէս անհարկիցն է, և կամ խնամալարող ողջմտութիւն՝ ծայրայեղ տեսակէն։ Առաջին պարագային չենք շնորհաւորեր զինքը, երկրորդ պարագային, եթէ միտք բանին է խառնել որ առաջին տարբերութիւնն էր գաղութիւններ յառաջ չբերելու համար լսինք ինչ որ ալ ըսին անոնք, կը պատասխանենք պարզապէս, ինչո՞ւ այդ խառնելէք ուղղեր անոնք, երբ իրենց Պաշտօնախօսութիւն և զաստիճաններու մէջ կ'ապաւաղեն մեր եկեղեցիին տրտուր և կը հօշեն ղայն էջմիածնական, երբ իրենց շարժանք մէջ, Պեղիթմանեան մեթոդ տրուելիք Ազգ. պատմութեան մէջ կ'ուրանան ներսէս Պատրիարք վարժապետանի զերբ ազգային ըրաւաբան շարժանք մէջ, Պեղիթմանեան մեթոդ տրուելու շարժանքին վրէժին ղիմել ի ղէպս և յանդէպս, ի նպատակ իրենց այդ հաստատութեանց — Անցնինք, ետան չի դուրստար այդպիսով, կ'ուզէ եկեղեցական իրաւագիտութեան և սպասուած մեղք, այս առեւած իրօք ճշմարիտ դատաւման ընելով, որոնց համար ուրախ ենք շատ։ Այսպէս, առաջին իր պաշտպանեանիւրեմ «անգրաբեւեռական» նկատուածութիւնը, կ'ըսէ և կը փառսէ թէ մեր եկեղեցին չայ, չայ եկեղեցի միայն պէտք է անուանակոչուի, Հռուստարիական տրտուր սխալ է, քանի որ յառաջ քան վրուստարիք եղած է ան, Հայութիւն մէջ կաղմուած եկեղեցական հաստատութեան պարզութիւնն պարզ ըլլալու նախանձախնդրութեամբ և իրենց զաւանական նկատուածութիւնը իրենց կաղմուած վրայ արտայայտելու փառաքով կրնան ինքզինքնին կոչել — և մենք ալ պատրաստ ենք նոյնը ընելու —, հայ կաթողիկոս կամ հայ բողբջական, բայց ատոր համար մենք պարտաւոր չենք բնաւ, իբր թէ անոնց հանդէպ աւելի ճշգրէն յատկաւորած ըլլալու համար զմեզ, ինքզինքնին կոչել «Հայ Հռուստարիական» Այսպէս է արդարեւ, ու մենք երկու ձեռքերով կը ստորագրենք իր այս կարծիքին ներքեւ, պէտք չունինք մենք, մեր առնուին վրայ Նոր յարաբերութիւններ աւելցնելու, Հայ ընտելով կը հասկնան իրենց մայր զանգուածին պատկանողները, որդիք Հայ եկեղեցւոյ, Հայադասանք՝ ըստ Օրմանեանի, կաթողիկոսներուն իր պաշտպանական կոչումներն մէջ փոփոխութեան չմտցուց, Անկիթմաններուն ինքզինքնին Սեղիթման կաթողիկոս կամ որիւր ապանքի մը ինքզինքնը «Հին կաթողիկոս կոչումներ համար, Այո, կը կրկնենք Յոսանի հետ, մենք Հայ ենք, պարզ Հայ, Եւ մեր միւս ազգայնիկներն ալ չնչ են, և զեւ ըսանք որ աւելի, կաթողիկոս կամ բողբջական ըլլալով նոյն առնուին — Մենք միշտ այս տեսութիւնը պաշտպանած ենք, թէ՛ Սիւնի

մէջ և թէ՛ ալլուր, չենք դիտեր, չենք յիշեր թէ՛ «Լուսաւորական» քիչ շատ բանուկ դարձած առնուհետեւ անգլալարար գործածած ենք որ և առնութիւն բայց գիտե՛ք որ իրաւաբանօրէն և ճշդ տարանուծիքները դրած առնենիս չենք գործածած զայն երբեք, ինչպէս չենք գործածած Ալլախի ամսոյ Սլոնի մեր Նոթի մէջ։ Անհատականաւի ռեբեմի թէ՛ ծառն ինչ զրպապատեալ թելալորուած իր բառերուն ջրվէժը կը լեցնէ մեր գլխուն . . . Սի՛ր գուցէ նստն, իր յարձակողական թափէն ալլալլած, «Լուսաւորական» կարգացած ըլլայ նոյն Նոթի եւ Նիւթին երկրորդ հատուածին մէջ գործածուած լուսաւորապաւան բառը, եթէ աչքի վրիպում մըն է արգարի պատահածը, պարտաւոր ենք խոյսին ներսուր, գոհ մնալով նոյն առնէ որ առիւկ պատահութիւն եղած է իրեն պատմական և եկեղեցական ճշմարտութիւն մը յայտարարելու, ինչ որ կը տպատուէր արգարի նահապետական և պատմական Հայ ընտանիքի մը երբեմնի սիրահանուող դասակէն և այժմ անոր նոյն ինքն ընտիր նահապետէն։ Հա՛կառակ պարագային, ստիպուած ենք հետեւել տղեկուն հրաւիրել իր ուշադրութիւնը — Այդ երկու բառերը լուսաւորապաւան և լուսաւորապաւան, նոյն առումը չունին. առաջինին խոստով վերաբերական է, և պիտի նշանակէր «Լուսաւորչի պատկանեալ, անոր գործը, անկէ հաստատուած. իսկ երկրորդին խոստան է աւելի՛ հետեւողական, և կը նշանակէ՝ «անոր համբաւած», «անոր հետեւողութեամբ», և մասնաւորապէս՝ «ամսական Լուսաւորչի դասանութն» կամ «համաժայն անոր ուսուցած կամ ընդունած դասանութեան»։ Լուսաւորիչ մեր եկեղեցւոյ հիմնադիրը չէ. Հայ եկեղեցին, իր բոլոր ընդհանուր եկեղեցիքի, իրեն հիմնադիրն կը ճանչնայ զՅիսուս։ Անոր հիմնադիր չեն նոյնպէս Առաքեալները, որոնք անոր քարոզիչներն են միայն։ Ճշմարտ եկեղեցին մի միակ հիմնադիր միայն ունի, զՅիսուս Քրիստոս, Առաքեալները անոր քարոզողները կամ արածողներն են ընդ ամենայն աշխարհ. այդ եկեղեցիքի մասնաւոր հիւղերը իրենց վարչական և զաւանական կազմակերպչականութիւնն ունին զանազան երկիրներու կամ աղջերու մէջ։ Լուսաւորիչ ա՛յլ է անա մեզի համար։ Կը կրկնենք. Մենք, իրիկ եկեղեցիք, քրիստոնէական ենք ըստ հաստատոյ, առաքեալական՝ ըստ քարոզչութեան՝ ըստ աւանդութեան, իսկ Լուսաւորչի հետեւող՝ ըստ դասանութեան, կամ լուսաւորապաւան։ Մեր եկեղեցիքն, ընդհանուր եկեղեցւոյ մեր մէջ կազմուած հիւղը, ի վաղուց անոր հիշուած և և պէտք է հիշուի իր պարագրած ազգին անունով՝ «Հայր հայր «Հայոց» կամ «Հայաստանեայց եկեղեցիք»։ Ի պատմութեան և ի մասնաւորութեան՝ այլ է իր հիշուած, և այդ հիշումին ներքեւ ճանչցուած են զայն օտարները, օտար ազգեր, օտար կառավարութիւններ, օտար հեղինակներ, Eglise Arménienne, Էրմենիքիւնէ, հայրն, Սիսալ է զայն կոչել «Լուսաւորական», ինչպէս սովորութիւնն է եղած Ամերիկայի մէջ, ուր մերկններն ալ, առանց մտադրութիւն

զարմնելու՝ բողոքականներէն թերեւս պարզմտօրէն, գուցէ և թանամտօրէն անոր տրուած առումին, ընդունած են զայն առ հասարակ։ Սիսալ է, նոյնպէս, կոչել զայն Լուսաւորչական, ինչպէս ըստեցաւ վերեւ։ Ռուսահայոց Պոլսէնիային Ռուսերէնին մէջ գործածուած Վրիպորանն է հայերէնին «Լուսաւորչական» բառը, արիւնքն է նայն կանոնագրութեան խմբագրողներուն — որոնք Հայ եկեղեցիքին չէին պատկաներ — և զայն վաւերացնող Ռուս կառավարութեան մտայնութեան։ «Լուսաւորչական»ը չի կրնար ընդունուիլ իրիկ Հայ եկեղեցիքին պաշտօնական անունը կամ տնտեսը, բայց «Լուսաւորչապաւան» բառը կըրնայ մատնանշել անոր մէկ հանգամանքը կամ ստորագրիչը, իրիկ «Լուսաւորչի դասանութեան հետեւող», ինչպէս գործածուած էր Նոթի եւ Նիւթին մէջ. այդպէս որակել Հայ եկեղեցիքն, այսինքն «Լուսաւորչական» յորջորջել զայն մասնակիօրէն՝ ճիշդ է և իրաւական։ Լուսաւորչի զարեկն կը սկսի Հայ եկեղեցւոյ զաւանաբանական կազմակերպութեան գործը. մեր կրօնական մասեւնագրութեան մէջ Լուսաւորիչ կը նկատուի, իբրեւ հաղորդիչ և պահպան, բարձրագոյն հեղինակութիւնը զաւանական հարցերու մէջ։ Էին եկեղեցական վարդապետներ և հեղինակներ որ և է զաւանական կէտէ կամ ծխական խնդրոց ալբուրը երբ չեն կրնար մատնանշել, մտադիր կը վերադարձն զայն Լուսաւորիչ. այդպէս է նաեւ որ Շնորհալիք քանիցա Լուսաւորչի անուն կը դիմէ, ինչպէս Գիր Հաստային մէջ՝ առանց ջրոյ պատարագին մասին. զի Լուսաւորչն մերմէ, ի Սրբոյն Գրիգորէ օւնիմք զայս աւանդութիւնս։— Գալով Հայ կաթողիկոսներու պատարագին հայ զրպիւրներու, կամ այդ առթիւ մենէ անոնց զգեստի հայն փոխառուութեան հարցին, ոչ միայն փոխադարձութիւն հիման վրայ է այս մասին մեր դիտողութիւնը, այլ նաեւ որովհետեւ տեսակ կը խառնիպանական գործողութիւնն է այդ, որ վայելուէ չէ եկեղեցական գործոց և իրաց լրջութեան։— Բոլոր խնդիրներու մէջ, որոնց կ'առնարէ մեր նախընթաց Նոթի եւ Նիւթի և նստանքն ճշնադատութիւնը, մեր կողմէ կաթողիկոսութեան և Հայ կաթողիկոսներուն վերաբերմամբ ըստուած արդարամտութեան հարցը է միայն և ոչ թէ մանաւանդութիւն։ Այս թերթը մէկէ շատ առելի առգամներ արձանագրած է մեր յարգալից կենցածքը կաթողիկ եկեղեցիքին և համակրանքը անոր հետեւող մեր համազգի եղբայրներուն հանդէպ։— Եւ մինչ այս տողերը կը գրենք, չենք կրնար չչայտնել մեր խորական զգածուած սրբոն գոհանակութիւնը այն պատկառալից յարգանքին համար զոր անոնք վերջին անգամ ընձայած են Ամենայն Հայոց նորոգ հանգոյցեցալ Հայապատկին յիշատակին։— Ըսինք ի սկզբն թէ նստանքն ըրեւնադատութիւնը չճառայց իր նպատակին. վերջացնելէ առաջ կ'ըսենք սակայն թէ զայն գրողը կ'ըսայ համարը թէ հասած է իր նպատակին, որ էր ոչ թէ ճան մը լոկ ինքնորոշներու, այլ ըստնեք մը հասկնենէ անոր, որուն կ'աւզէր ուղղել իր խօսքը։ Այսքան և ընդօրինու